

היום – עיתון "עממי" ו"אובייקטיבי"

גדעון קוז

בעברית במקום, או לצד, חוברות סיפורי הנסים והנפלאות או רומנים וכתבי־עת בידיש. האסיף כלל תמונות רבות של אישים ומקומות. המגמה העממית ברורה: "לו נברא 'האסיף' אך לשם מפלגה אחת ולצורך שעה אחת אזי שטפוהו גלי הזמן, ואולם הוא דרוש להפץ העם כולו..."³.

מעודד מהצלחה זו הגיש סוקולוב, כעדותו, בקשה להוצאת יומון עברי בשם הדור. הבקשה נדחתה, כמו בקשות אחרות של מו"לים עבריים מרחבי רוסיה. בקשתו של ד"ר יהודה לייב קנטור להוציא עיתון בעיר הבירה נתקבלה בסוף 1885 בהמלצה אישית של שר החינוך הרוסי.⁴

יהודה לייב קנטור

י"ל קנטור נולד בוויילנה באפריל 1849 ונפטר בריגה במאי 1915. למד ב"חדר" ובישיבה ובבתי מדרש לרבנים בוויילנה, שם הוסמך לרבנות בגיל שש עשרה, ובז'יטומיר, שם השתלם ברוסית. בשנת 1873 יצא לעיר הבירה פטרבורג, שם למד באקדמיה הכירווגית הצבאית, ואחר־כך לברלין. בשנת 1879 סיים שם לימודי רפואה, אך לא עסק במקצוע זה אלא התמסר לספרות ולעיתונאות. החל מ־1890 כיהן כרב מטעם ממשלת רוסיה בליבאו, בוויילנה ובריגה. עוד בתקופת לימודיו הוא החל להשתתף בכתבי העת הכרמל, המליץ והשחרר וערך בפועל את הצפירה של סלונמיסקי כשזו יצאה בברלין (1874-1875). שירו (או הפיליטון בחרוזים) "מאמינים אנחנו", שפורסם בהשחרר (שנה רביעית, 1873), נחשב לביטוי הספרותי העיתונאי הראשון של הרעיון הסוציאליסטי בעברית, עוד לפני הופעת כתב העת האמת. בשנים 1880-1884 שימש כעורך העיתון היהודי ברוסית רוסי יבריי בפטרבורג. קנטור לא תמך ב"חובבי ציון", הגם שגילה עניין ביישוב ארץ־ישראל ועל רקע זה היתה מחלוקת בינו לבין אינטלקטואלים ועיתונאים עבריים אחרים. אך הגורם הנסתר העיקרי לביקורת נגדו היה, כפי הנראה, עצם הצלחתו להיות הראשון שהוציא לאור יומון בעברית. לאחר סגירתו של היום ערך זמן קצר, ב־1889-1888 את העיתון המתחרה, המליץ. בשנות כהונתו כ"רב מטעם" ניכרה בו מרירות של "מפסיד". שנותיו כעיתונאי ועורך היו בעליל היפות בחייו.⁵ עם זאת, הוא השתדל להשתתף בעיתונים שונים, כמו השלח של אחד העם, ואפילו הוזמן ע"י סוקולוב לכתוב בקביעות

השאיפה ל"עממיות" היא מגמה בולטת בעיתונות העברית של הרבע האחרון של המאה התשע־עשרה באירופה. העיתונות העממית (פופולרית) ביקשה לכבוש קהל חדש ורחב יותר מקרב אלה שלא היו חשופים קודם למדיום זה. כמו בעיתונות הכללית באירופה ובארצות־הברית היתה שאיפה זו כרוכה בניסיון ליישום מגמה נוספת, זו של "אובייקטיביות" עיתונאית – צמידות ל"עובדות" על חשבון ה"ערכים"¹. היקפו המוגבל של קהל הקוראים הדובר עברית היווה סיבה מרכזית לניסיונות ה"פופולריזציה". עם זאת התקשתה עיתונות זו להשתחרר מקשריה והקשריה האידיאולוגיים בשירות מחנות ורעיונות בתקופת מעבר ומשבר בתולדות יהדות אירופה, במיוחד במקום ריכוזה העיקרי במזרח. השימוש בשפה העברית כפוף היה גם לדעה הרווחת כי היא נועדה לשימוש "רציני" בלבד, בתור שפת קודש שחולנה ולכן טעונה אידיאולוגית. גם הצורך להשתתף בחידוש השפה והעשרתה היווה תכתיב מעיק לעיתונות שנשאה באחריות כמעט בלעדית לקידומה והפצתה של הספרות העברית.

היום 1886-1888

היום, שנוסד בפטרבורג ב־1886, נרשם בתולדות העיתונות העברית בתור היומון הראשון. הוא אילץ את מתחריו, העיתונים העבריים הגדולים והמוכרים המליץ בפטרבורג והצפירה בורשה, לאמץ קצב הופעה דומה ולסיים את תקופת השבועונים בעיתונות העברית שנפתחה שלושים שנה קודם עם המגיד (ליק, 1856). הוא גם יצר תקדים בקבלת רישיון לכך. אי אפשר שלא לדון בו במסגרת הניסיונות להקמת עיתונות "עממית" בעברית, עם תפיסה משלו בשאלת ה"אובייקטיביות" העיתונאית ועם דגם "אינפורמטיבי" ואיכותי. הופעת האלמנך הספרותי השנתי האסיף בורשה, בעריכת נחום סוקולוב, בשנת 1884 הייתה נקודת ציון בהתפתחותה של העיתונות ה"עממית" בעברית. הגיליון הראשון נמכר ב־15,000 עותקים, וזו הייתה גם תפוצתו של הגיליון השני, ב־1885.² תפוצה זו הצביעה על קיומו של קהל קוראים גדול דיו לכתבי־עת בעברית, גם אם קשה לדבר על "המונים". השבועונים הגדולים הופצו בתקופות השיא ב־2,000-2,500 עותקים לחותמיהם. סוקולוב מציין שאחת הסיבות להצלחת השנתון הייתה מחירו הנמוך (רובל אחד). הקהל שאותר נכון היה לקרוא ספרות חדשה ומידע היסטורי, פוליטי וגיאוגרפי

הבזה ירפא לו? כל החפץ להושיב עניי עמו בארץ אבותינו ולתמוך בידיים למען יבואו אל העבודה המחיה את בעליה אחרי כן אל המנוחה ואל הנחלה – תבוא עליו ברכה: ונקווה כי כל אוהבי עמם, כל נבוני לב ומשכיל על דבר אמת יעמדו על ימינו לתמכנו וחפץ ד' בדינו יצלח.

קנטור ניגש אפוא להוציא את עיתונו בלי "מורך לב", וזה ייכתב "בלי משוא פנים – אבל גם במתינות..."
מעניין להשוות דברים אלה להצהרת הכוונות שכתב עשר שנים אחר כך, מעבר לאוקיינוס, עורך הניו יורק טיימס אדולף אוקס:

למסור את החדשות באורה נטול פניות, בלי מורא או משוא פנים, מבלי לשים לב לשום מפלגה, כת או אינטרסים המעורבים בדבר. להפוך את טורי ה"ניו יורק טיימס" לפורום לדין בכל השאלות שיש להן חשיבות ציבורית, ולצורך זה להזמין ויכוח נכון מכל גוני דעת הקהל".

אוקס עמד בכוונותיו המוצהרות ועיתונו הפך סיפור הצלחה, מופת לדגם ה"אינפורמטיבי". האם עמד קנטור בהבטחותיו, בעיקר מבחינת אומץ הלב הציבורי? כבר מתוך מאמר הפתיחה שלו בולטת נטייה פתטית ל"אחדותיות" יותר מאשר לוויכוח "מתון" או "אינטליגנטי". בהמשך גברה הנטייה להתעלם ככל האפשר מן הנושאים המפלים, שהם, מה לעשות, גם המעניינים את הקורא, שאינו מעריך מדיניות מערכתית של בת יענה.

"עתון כתוב עברית ברוח אירופאי"

העיתון מצא את קוראיו. בתוך חודש הגיעה התפוצה (למנויים) ל-2,400 גיליונות (מקץ שנה ירדה ל-1,600. לפי סוקולוב היו 5,000 חותמים עוד לפני ההתחלה). "הרוח החדשה" ("האירופאית") שקנטור ביקש להחדיר לקורא "המשכיל וההמוני" גם יחד אכן פיעמה והוא סבר כי הוא מצליח במטרתו: "לברוא עיתון כתוב עברית ליהודים אבל ברוח אירופאי, והכרה ברורה הייתה בלבבי, כי אפשר לדבר על העניינים הפנימיים ועל כל פרטיהם עד עמקי סגולותיהם בסגנון הנהוג בלשונות העמים הנאורים, מבלי אשר יחדלו העניינים להיות עניינים יהודיים, והמחשבות מחשבות עבריות." בפועל העיסוק בעניינים ה"פנימיים" לא היה מפורט כל כך, תחתיהם הוא התרכז בפוליטיקה כללית ובחדשות מסחר ובורסה. המדורים השונים כללו: מאמר ראשי (בדרך כלל מפרטבורג הבירה והעניינים המדיניים שם, שהרי, כדברי סוקולוב, בכך היה מלכתחילה יתרונו של עיתון הנמצא במרכז העניינים על יריביו), "מכתבי סופרים" מערים וממדינות שונות, טלגרמות של "החברה הצפונית" הרוסית – החידוש התקשורתית המהפכני שהנהיג קנטור. השימוש בסוכנות הידיעות אפשר לו להביא ידיעות מעודכנות, גם אם לא תמיד "מעובדות" לצרכיו, לעומת מסורת המחזור של חומר ישן בעיתונות העברית. בדרך כלל הן הובאו כלשונן וכמלואן – על פי מיטב עקרון האובייקטיביות האינפורמטיבית. "חדשות שונות", ענייני מסחר, הפיליטון שאי אפשר בלעדיו, "תערובות" – חומרים שלא נכנסו במדור אחר, וויכוח עם עיתונים אחרים (שהלך וגבר עם הזמן) והמודעות, אשר זכו לטיפול מודרני בלי "תסביכים".
דוד פרישמן הצעיר כתב מאמרים ראשיים, ערך את המדור

בבטאון ההסתדרות הציונית העולם ב-1908. קנטור, כמו שותפיו העיקריים להקמת היומון העברי הראשון, הצטיין בז'אנר הפיליטון, ועם בוקי בן יגלי, ובמיוחד עם דוד פרישמן, העלה אותו לדרגת ז'אנר ספרותי עברי לגיטימי, ממסמני המעבר לכתיבה ריאליסטית יותר, בין תקופת ההשכלה לתקופה התחיה והמודרניזציה בלשון. מבחינה עיתונאית סיפק ז'אנר זה מוצא נוח המאפשר הימנעות מכתובה אידיאולוגית ישירה, כמו כן המציא אלמנט סיפורי ואיפשר עמידה בכללי ה"אובייקטיביות". זאת פרט להיבט הלשוני של מציאת שפה מדויקת, קלה ו"עממית" ככל האפשר, בלי לפגוע באיכותה. קנטור פיתח מוקדם גישה משלו לעיתונות "עממית" בעברית, זו צריכה, לדעתו, להסב "הנאה לקורא". הוא גילה מיומנות בבחירת טכניקות כתיבה ועריכה, ובלי ספק עקב מקרוב ובעניין אחרי התפתחות העיתונות העולמית.

"בלי משוא פנים – אבל גם במתינות"

הגיליון הראשון של היום הפייע בשלושים ואחד בינואר (שנים עשר בפברואר על פי הלוח הגרגוריאני), אך נשלח למנויים (כפי שמצוין בפתח הגיליון) רק למחרת בגלל עיכובים בדואר. הוא אימץ מתכונת גדולה (28.5 על 40 ס"מ) על שלושה טורים – הנוחה לטיפול גמיש יותר בחומר. במאמר הפותח הציג קנטור את השגותיהם של אלה המצביעים על הקשיים והסיכונים בהוצאת עיתון יומי בעברית. ראשית מבחינת הכותבים: "איפה תיקחו מאמרים למלא בהם גיליון גדול מדי יום ביומו?" ומבחינת הלשון: "האמנם תחדשו כנשר נעורי שפת עבר ואחר בלוחה תהיה לה עדנה לדבר על מעשי יום! על דבר דברי המדינה והכלכלה כאחיותיה הצעירות?" "שלישית, בעיית קהל הקוראים: "מי בימים האלה לא ידע שפות זרות ולא יספיק בהן ללכת ולבקש חדשות בעולם המדינה והמסחר בלשון עברית?" והחמור מכל, הבעיה האידיאולוגית: "מי יעמוד בימים האלה בין כל המפלגות והכתות..." כיצד להישאר אובייקטיבי מבלי להינזק? והוא משיב:

בפה מלא הננו אומרים נגד כל העם, כי כל הדברים האלה לא הביאו מורך בלבנו ולא הרפו את ידינו אף לא שעה אחת. ראשונה, הנה מה"ע היוצא על ידינו איננו מיוחד רק לצרכי עמנו ושאלות חיינו, כי אם מ"ע הוא לכל שאלות החיים לצרכיהם למען הקוראים עברית, ועתה הטוב היום מכל מה"ע ללשונותיהם אשר כל אחד מהם יגן על דעותיו מפני כל מתנגד ומתקומם כאשר השיג ידו? הן קנאת סופרים תרבה חכמה ומדברי ויכוחים יצא כאור משפט. ובשנייה, הנה דברי מפחידינו הראו לנו לדעת כי יש צורך גדול לאחינו במ"ע אשר לא יטה אל אחרון הקצוות, רק יעמוד על המשמר לראות מה יעשה לישראל ויחווה דעתו בלי משוא פנים, אבל גם במתינות, בדעה מיושבת ובכבוד הראוי גם למתנגדינו. בכלל עוד לא למדנו לכבד דעות מתנגדינו... על כל לא נשמע עוד איש את שפת רעהו ונהיה כורים איש בעיני אחיו. בעוד אשר אחים אנתנו, אחים בני עם אחד ואחים לצרה ;

בכל אשר נוסף להתגודד ולריב איש באחיו פנימה – בעיני אויביו הניצבים מחוצה לנו כולנו בני עם אחד נחנו, כולנו ערבים זה לזה, כולנו שנואים, מאוסים ובוזיים, ועל מה זה אפוא יחלק לבנו? האם בשביל שאתח חפץ בישיבת ארץ ישראל, והשני שולח את קרובו העני לארצות אמעריקא? ... המעט ממנו כל המפלגות הישנות, החסידים והמתנגדים, היראים והמשכילים, כי הוסיפו עוד להכות בית ישראל לרסיסים?

הירחון בן עמי שהופיע כתוספת להיום

לא בעיתון השואף ל"פופולריות". היום זוכה, לעומת זאת, להגשים מה שלא ניתן לקודמיו ומתחריו בעיתונות העברית: המספר העממי (ביידיש וברוסית) הנודע, מנדלי מוכר ספרים, פרסם בו בהמשכים את הרומן שלו בעברית בסתר רעם.

התחרות ושנאת ה"לאומיים" – הכישלון וגורמיו
 התחרות עם המליץ והצפירה גלשה עד מהרה לפסים סוערים ומכוערים – תזכורת והתפכחות מכאיבה למי שחשב כי יוכל לדון גם במחלוקות ב"מתניות", וכי "מלחמת עט בעט" אינה מלחמה של ממש שדם נשפך בה. ההיבט האידיאולוגי התערב עד מהרה בהיבט המסחרי הטהור, ועירוב זה נעשה בכוונה תחילה. ועם זאת עלתה שאלת הקשר בין לשון לאידיאולוגיה. קנטור טען, כי מתחריו "שלחו מכתבי

הספרות, אך בעיקר הוכיח את כוחו בפיליטונים שלו, "אותיות פורחות", בהם הוא שכלל את הז'אנר המתאים לכוונותיו של היום – עיסוק באקטואליה השנויה כמחלוקת בריחוק אירוני-סיפורי שאמור להקהות כל "קיצוניות". בגיליון הראשון כתב: "אני עומד לשרת לפניכם בשטח התחתון" (של העמוד, מתחת לקו ההפרדה – הכוונה לתחום הפיליטון), ותכניתו: "אסימילציה", "התבוללות", "לאומיות", "תיקונים", "יישוב ארץ ישראל", "קולוניזציה", "המאה התשע עשרה", "אמריקה" – יודע אני כי הדברים האלה נאמרו ונשנו זה פעמים רבות ואני אך תבן ישן אכניס הפעם לעפרים, ואולם בני אפרים ובני יהודה אוהבים את הנושנות מאוד מאוד ואני את חפצם אשלים".

במלאת חודשיים לעיתון כתב העורך הקשוב לקוראיו: משתדלים אנו ככל יכלתנו לפאר את היום ולתקנו ככל אשר נוכל... מלבד כל הידיעות והחדשות והטלגרמות, אשר נתן לקוראים במקדם האפשר... עוד יתן היום לקוראיו גם חדשות רבות הנוגעות למצב אחינו בכל מקומות מושבותיהם: כן ראו קוראינו, אשר מלבד הפיליטונים בעניינים כלליים הנוגעים לכל אדם באשר הוא אדם, נתן להם גם פיליטונים הנוגעים לנו, בית ישראל, למצבנו, הליכותינו וכל קורותינו, וגם בקורות ישראל וספרותה. (היום, גיליון 69, 24 במרץ 1886).

בי"ד סיון תרמ"ו, הוא מציב בגלוי את ה"עממיות" כמטרה מוצהרת: "כי לא נרף מן המטרה אשר הצבנו לנו, לעשות את היום לכלי חפץ לכל העם".

שני מתחרים מסוכנים, המליץ בפטרבורג עצמה ואחריו הצפירה בוורשה, הצטרפו למרוץ ועסקו בהרחבה בענייני הקהילה. הרמה ה"אירופית", הלשון הפופולרית, פשוטה אך נקייה, העניקו את המאפיינים ה"עממיים" שהעורכים רצו להדגיש, אך גם ביטאו את צורכי הכתיבה היומית בעברית של עיתון שיש אמנם לקראו בעיון, אך במהירות ובלי לחזור ולשנון בסופי שבוע, כפי שנהגו קוראי השבועונים העבריים. כתב דוד פרישמן: "אדם כותב בשביל עיתון יומי ויש לו עסק עם, חיי השעה וחיי הרגע ועם החיים בכלל, שוב אין לו אפשרות לכתוב מליצות ולחיות באוויר ולחלום פסוקים, אלא עומד הוא על גבי הקרקע וחי ממש וכותב ממש."¹⁰

העיקרון הוא "כתיבה ממש", גם אם קשה לכוון לקהל כולו. מאמרי המדע הפופולרי אינם מדברים, בוודאי, אל כולם, כמו רשימות מערי השדה שלא בהכרח מעניינות יושבי ערים אחרות. אך קהל הקוראים קטן מכדי שניתן יהיה לכוון למגזר מסוים. כל היומנים, ומרבית העיתונים בעברית, ניסו להגיע "לכל הקהל". בחוגי הסופרים והעיתונאים, כמו גם בחוגים מסורתיים, נשמעה, כמובן, ביקורת על כך שהיום מביא חדשות "מוזרות" ו"רחוקות" על ערבי בכורה בתיאטרון או מרוצי סוסים. ביקורת התיאטרון הייתה ז'אנר חדש בעיתונות העברית, וה"פיליטוניסט" פרישמן עסק גם בה (ראו להלן).

ד"ר י"ל קצנלסון (בוקי בן יגלי), שגם מימן חלקית את הוצאת העיתון, פרסם, פרט לפיליטונים, גם פרקי מחקר, כמו ספרו שפורסם בהמשכים רמ"ח איברים על תורת הניתוח בתלמוד, שחשוב לתולדות הכתיבה הרפואית בעברית, אך ספק אם מקומו בעיתון יומי, בוודאי

יש כאן גם היבט ייחודי לבעיית הלשון העברית: למרות הסקולריזציה עדיין היא אמורה, לדעת "הרוב המוסרי", לשמש נושאים חשובים ואף טעונים באורח אידיאולוגי. האינטלקטואלים הלאומיים סבורים, כי עברית היא שפת הלאומיות היהודית המתעוררת, שפת "חובבי ציון" והציונות, בשל הקשר שבין שפה, לאום וארץ – היא ארץ ישראל.

קנטור, שביקש להשתחרר מכבלי הלשון המליצית של ההשכלה, הופיע בהקשר זה דווקא בתור "המשכיל האחרון", הסבור עדיין כי ניתן להשתמש בעברית שימוש נקי וניטרלי, להעביר אליה דוברי יידיש ומי שאינם רגילים לעיתונות פופולרית אירופית, ואולי גם כאלה שרגילים בה ברוסיה וירצו לקרוא עברית. העיתון ממלא אפוא פונקציה חינוכית, מחנך את העם לעיתונות טובה, לשפה ברורה, אך לא "מגוייסת" ומנותקת מכל אידיאולוגיה, מול החדשות הלא-אמינות והכתיבה המסורבלת של מתחריו הוא מציע דיוק ואמינות, אך האובייקטיביות שלו היא בעצם ניסיון להתחמקות, לניטרליות, "חותם תוכניתו היה ההוגן", כתב סוקולוב,¹² שפתו "קצת חיוורת וכחושה אבל נחמדה", רעיונותיו "ישרים ופושרים" ובמזגו "בעל צינה נעימה אוחז בשביל הזהב."

"בגועל נפש קרבים אנו אל העבודה הזאת," העיר קנטור בפתח סדרת מאמריו, "להשיב לחורפינו דבר." לשאלה האידיאולוגית עצמה – הלנו אתה אם לצרינו – השיב במסגרת תשובתו לא"ש פרידברג (גיליון 185 שנת 1896; שאר המאמרים בגיליונות 182, 191, 190, 189): "עוד שבע ביום ימכרו הלאומיים את עמם בעד נזיר עדשים בטרם יחטא 'היום' לעמו מחסרון אהבה." מאוחר יותר טען: "אנכי לא הייתי מעודי מן המתנגדים לדבר היישוב. אדרבה, הרביתי לדבר עליו טובות. ואולם מודה אני לפני כל הקוראים כי רבים ממעשי המתעסקים בעניין הזה לא ישרו בעיני" ("להסיר מפני לזות שפתיים", שנה שלישית, 1888, גיליון 23). הוא הביע תמיהה על המשך הלהט הלאומי של פרידברג בהצפירה, שעמדתו בנושא זה פושרת. מודע לכרסום בקהל קוראיו בגלל הדימוי שדבק בו הבטיח קנטור לקראת שנתו השלישית של היום (גיליון 30 279, בדצמבר 1887): "את רוח היום ודרכו ידעו קוראינו. גם בימים הבאים ישמר היום לדבר את אשר תשים האמת בפיו וממנה לא יסוג. בשנה הבאה נרבה את מספר המאמרים בשאלות הנוגעות בחיי אחינו בכל מקום שהם. גם לדברי בקורת דברי ספרות נפנה מקום רחב יותר מעתה. את החדשות ניתן גם בשנה הבאה לכל המוקדם, וגם את הטלגרמות של החברה הצפונית דבר יום ביומו."

האמינות באה אפוא בראש. ואילו החדשות ומברקי סוכנות הידיעות שעליהם גאוות העיתון ושעליהם שילם 3.000 רובל בשנה¹³ נסוגו למקום האחרון ברשימת המעלות.

כל זה לא הפך את קנטור ל"לאומי" ועל גודל האיבה יעידו דבריו של מ"ל לילינבלום, שיכול היה בשנתו הראשונה של היום לכתוב סדרה המשבחת את המושבות בארץ ישראל ואת רעיון יישובה (גיליונות 155, 176, 197), ואילו מאוחר יותר בהמליץ ("שכר תוכחה", כ"א במרחשוון תרמ"ח; ראה גם 1887, גיליון 250, 1888, גיליון 72) כינה את היום "מכתב-עת רוסי בשפת עבר" והאשימו באיבה ל"חובבי ציון", שרק בגלל החשש לאבד קוראים אין הוא מביע אותה בגלוי, אלא הוא "נושך בשיניו ונושק בשפתיו". הוא

דוד פרישמן

פלסתר לכל ערי המדינה להודיע כי היום מכר את עצמו לאיש אשר כבר עזב את היהדות, למען היות אבן-נגף לחובבי-ציון.¹⁴ צדרבוים, מו"ל המליץ האשים מצדו את קנטור במלשינות ובשקרים. לטענתו העליל קנטור בפני הרשויות, כי המליץ מתנגד לשיטת הממשלה ומתעה את היהודים לבגוד במלכות ולכן יש לסגור אותו. יל"ג, שהיה מטובי ידידיו של קנטור בשורות פעילי ה"השכלה", האשים אותו עתה בכך ש"העיר את רוחה של הצנזורה על חובבי ציון ויישוב ארץ ישראל." המליץ והיום הגיעו עד לפרסום מוספים מיוחדים שעסקו בלעדיה בפולמוס זה. בגיליונות 10 ו-72 של שנת 1887 טען קנטור, כי כתיבתו של צדרבוים פוגמת בערכו של העיתון, העומד על כתיבתם של כמה סופרים גדולים. פרט להיבט המקצועי האשים קנטור את עורך המליץ באי יושר בענייני כספי תרומות ליישוב ארץ ישראל. קנטור תקף גם את הצפירה, שלא הייתה מתחרה ישירה שלו משום שהופיעה בוורשה ומתח בפיליטונים שלו "שיחות חולין" ביקורת על ליקויי הלשון העברית בהצפירה. א"ש פרידברג השיב בסדרה בשנת 1887 (גיליונות 114, 116, 118, 121, 122) התוקפת את הפרסומת ואת ה"תערובות", המפרסמות סיפורים פיקטיביים חסרי חשיבות. קנטור השיב, כי גם נושאים פחותי ערך אלה כתובים תוך הקפדה על לשון טובה. הוא ציין כי הטלגרמות המתפרסמות בהצפירה מתפרסמות בהיום יומיים-שלושה קודם לכן (משום שהוא מופיע בעיר הבירה ומנוי על "החברה הצפונית", בעוד שהצפירה בוורשה מקבלת אותן באיחור ומכלי שני).

הוויכוח על שפת העיתונות מעלה, כמובן, שאלות בסיסיות הכרוכות בטכניקה של עיתונות עממית: מהם תכנים "מכובדים"? האם יש יחס ישר בין שפה "טובה" לתכנים "חשובים" או "מכובדים"? אך

י. ל. קנטור

נוסף מחוגי הספרות, המשורר המומר קונסטנטין אבא שפירא, שתרמו אלף רובלים כל אחד²¹ הייתה, בסופו של דבר, בעוכריו. המודעות, למרות הגישה המודרנית לפרסומן ומיקומן, היו מעטות.

סוקולוב ציין עוד, כי כותבי היום (בניגוד לכמה כותבים בעיתונו **הצפירה**) לא היו בבחינת "כוכבים" או מורי דרך שגוררים אחריהם עדת מעריצים. הוא חוזר שוב על "קלותו" הבלתי נסבלת של היום בלשונו ובתכניו: "כל כך נקי עד שמשעמם", הוא מצטט דברים ששמע מגברת רוסייה בעיירה שוויצרית. אך סיבה אפשרית נוספת, ולדעתו העיקרית, לסגירת העיתון בטרם עת נבעה ממקום הוצאתו של היום. אמנם מיקומו בבירה מיקד את הקוראים והעניק לו אופי "מוסמך", אבל במהרה התברר כי עיתון יומי צריך להופיע במקום שנמצאים בו מרבית קוראיו. רדיפות הצנזורה היו קשות. פרישמון, למשל, שקיבל כמו אחרים, רשות לשבת במוסקבה על תקן של מגיפה ולא כותב, והתארח בבית קנטור, התרגל במשך תקופה ארוכה לכך שכשהיה מתיישב לכתוב את מאמריו הייתה המשטרה באה לזמן אותו לחקירה. התברר כי אחד המשרתים היה מודיע משטרה. סוקולוב תלה בכך את התחלקותם של רבים מפיליטוניו לשני חלקים ברורים, מבחינת אווריתם ומידת הלוחמנות שבהם – לפני המעצר ואחריו.²² קשה היה לגייס כספים מידידים ובעלי הון, בניגוד לריכוזים יהודיים כמו ורשה. סוקולוב שאל, מה היה עולה בגורלו של העיתון לה פיגרו אילו הועבר כמו שהוא, על עורכיו, עיתונאיו והציוד מפריס לחברון! "הייתה אז נוצרת שלפוחית סבון שהייתה מתפוצצת מיד".²³ עיתון, ובעיקר עיתון השואף להיות עממי, צריך להיות קרוב לקוראיו נפשית וגם גיאוגרפית. לא כן היה היום.

בשנת 1887 החליט קנטור להוציא גם כתב עת ספרותי-מדעי, משום שעיתונים יומיים יכולים, לדבריו, "לפנות רק חלק קטן מגיליונותיהם לדברי חכמה ולדברי ספרות". הירחון **בני-עמי**, שהוגדר

תקף את הסילופים שהיו, לדבריו, בידיעות על הנעשה בארץ-ישראל שהתפרסמו בהיום.

נחום סוקולוב, עורך **הצפירה**, הצליח לנווט את עמדותיו שלא היו אהודות במיוחד לרעיון הציוני (עד קונגרס בזל בשנת 1897) באורח שלא הפך אותו מטרה למתקפה כוללת. הוא הצליח להופיע כאוהב עמו, מידה שלא דבקה בקנטור בכתיבתו הקרה והאירונית, הבלתי מעורבת, ה"אובייקטיבית". אך סוקולוב ציין כי התחרות העיקרית היתה מלכתחילה בין שני עיתוני עיר הבירה, היום והמליץ, וכי בתחילתה נהנה קנטור מיתרון על עיתונם של אר"ז – צדרבוים ויל"ג, שנמאס על הקורא העברי.¹⁴ צדרבוים, העסקן הבלתי נלאה למען עמו, הפך דמות פתטית, משום שהקורא לא סמך עוד על ראיונותיו הבלעדיים עם שרים ופקידים בכירים שהבטיחו ליהודים שוויון זכויות וקץ לפרעות. המליץ הביא את קול האוטוריטה ולא את קול העם, ובכך חטא לקונצפציות בסיסיות של עיתונות עממית. מה עוד שאם אין סיבה להטיל ספק במהימנותם של הדברים שהובאו בשם אמרם, הרי שהעובדה כי המליץ ייחס להם אמינות, בעוד שהם לא הוגשמו בפועל, פגעה באמינות העיתון. יל"ג סבל מהפיכתו של העיתון ליומון. לא היה זה הקצב שבו הורגל לעבוד.¹⁵ חסידי יצירתו הספרותית המשיכו לקנות את העיתונים שבהם כתב, אך כתיבתו הספרותית חרגה ממסגרת המאמר העיתונאי. לדברי סוקולוב, חידודי לשונו היו "כתב חרטומים" עבור ההידיוטות. לבסוף הסתיימו יחסי יל"ג ואר"ז בפיצוץ והאשמות הדדיות.

סוקולוב, כמבקר לאחר מעשה ולאחר שנים, הכיר במגמתה העממית של השפה העברית שאימץ היום: "רוח אחת הייתה לשלושת העורכים (קנטור, פרישמון וקצנלסון) ומטרה אחת, והיא, שהיהודי הפשוט, היודע מעט תנ"ך, יבין את הדברים בנקל בלי הגרס שינוי בחצץ על ידי מליצות רצוצות וגם בלי קונצין דוגמת יל"ג..." גם אם הדבר היה כרוך, לדעתו, בהימנעות מחידושי לשון ו"רפרוף" מעל לדברים שהבעתם בעזרת החומר הלשוני המצוי היא בלתי אפשרית¹⁶ – או כהגדרתו, מין "רעאלפוליטיק" בנוגע ללשון.

אשר לעריכת החומר, המאמרים הארוכים נעלמו אך הוחלפו ברפרטז'ות ארוכות לא פחות, קובע עוד סוקולוב. עם זאת, העלאת חשיבותו של הרפורטר על חשבון האדיטוריאליסט הרי היא מסממני העיתונאות החדשה. באגף הפיליטון מצאו את מקומם גם ספרים בהמשכים משעממים למדי, למשל על תולדות קהילה קטנה. וכל עוד מדובר בעיתון עממי כללי יש צורך למצוא מכנה משותף.

קנטור היה ער לירידה במספר קוראיו, "כי אוהבים אחינו בני ישראל לראות ולנסות את כל מה"ע כאשר יאהבו לנסות את כל הרופאים."¹⁷ הוא הקפיד, בניגוד לנהוג בחוגי העיתונות העברית, לשלם שכר סופרים במלואו ובזמן, להפתעת כותביו: "כי לא אני האיש המשתמש בעבודת אחרים חנם."¹⁸ עם הידרדר מצבו הכלכלי של העיתון הוא חדל לשמור על העיקרון הזה. קנטור, כתב פרישמון, "איננו איש כסף, והוא, לדאבון לבי, אין ידו משגת לשלם לעוזריו את המגיע להם אף מימי קדם"¹⁹. על מנת להציל את העיתון הציע פרישמון לסופר היידיש העממי הנודע שלום עליכם לקנות את העיתון, אך הלה לא השיב על ההצעה.²⁰

עצמאותו של היום, שהיה תלוי בדמי החתימה והוקם במימון ידידים: ד"ר קצנלסון, איש המערכת, הברון הוראצי גינצבורג, ותומך

"הסוחר מווענעדיג" – ביקורת תיאטרון בהיום

לטענתו של פרישמן, לא בחר קאזעלסקי באחת משתי "הדמויות", ולפיכך: "ערבב את הנפש העשויה בתור אדם המעלה עם הנפש העשויה קאריקאטור ועל כן יצא יהודי מעוקל. על כן לא יעורר רחמינו מדי יבכה ולא נשחק עמו מדי ישחק." פרישמן מתייחס למשחקו של השחקן הראשי גם מנקודת הראות המיוחדת למבקר יהודי:

בראותנו אותו לא נשכח אף רגע אחד כי איש המחקה את היהודי עושה לפנינו, ולא היהודי בעצמו. היהודי בעצמו לא ידבר לעולם את דבריו כדבר ה"ה קאזעלסקי וקולו לא יהיה כקול הזה, ותנועותיו לא תהיינה לעולם כתנועות האלה וגם את כל יתר מעשיו לא יעשה כאשר עשה קאזעלסקי. היהודי בעצמו לא יבוא לעולם במקלו להכות על הרצפה בכל עת דברו, ולא יצנח מאחורי הפרגוד לזחול על ארבע ולהתגלגל על הבמה בעת בואו להודיע צערו ברבים לתנות לכספו ולבתו אשר גזלו.

עוד ממשיך פרישמן וטוען כי קאזעלסקי הוסיף גם "נופך" משלו, כלומר "מאניירות" שאינן בטקסט עצמו, אך למרות זאת, לולי "עשה לנו קאריקאטורין כי אם איש יהודי, איש יהודי קשה לב ורע מעללים המכבד את כספו יותר מגופו ואשר משפט יבקש באשר הוא אדם והנקמה מתוקה לו יותר מכספו כי אז איננו אחד מן האקטוארים אשר נראה אותם יום יום," מה שאין לאומרו לגבי העלמה בערנאראנא "שנצבה לפנינו" בדמות פורציה, "והיא מן האקטריסות אשר נראה כמוהן יום יום. במערכות הראשונות היה קולה כקול התוקע אלי הבור..."

ואילו אשר לעלמה וועלאזארי בדמות "יסכה בת שילאק" מטעים פרישמן כי "לא מצאנו עליה כל צלם אלהים ולא ידענו במה זכתה להיות לנערה יהודית אפילו למראית עין..." הצגה זו והשחקן הראשי בה זכו למחאות כפיים סוערות והמסך הורם לתשואות חמש פעמים רצופות. בסיום דברי ביקורתו אין דוד פרישמן נמנע מהערה אירונית מבדחת לגבי היהודים שנכחו באולם:

בין הקהל היו רבים מבני אמונתו של שילאק ומבנותיה, את אשר חשבו הבנים לא אדע, אבל הבנות, ברגע ראותן את לורנצו הנכרי בא לגנוב את יסכה ולברוח עמה, חשבו באי ספק: מי יתן והייתה גם לנו "סכה" כזאת, ובא גם אלינו גואל צדק כזה במהרה בימינו !

בין החידושים שהכניס היום לעיתונות העברית היה פרסום ביקורת תיאטרון במדור הפיליטונים. בט"ו באלול תרמ"ז, העשרים ושלושה באוגוסט, 1887 נתפרסמה בהיום במסגרת המדור "מבית התיאטרון", רשימת ביקורת על הצגת "הסוחר מוונציה" בתיאטרון בפטרבורג. הרשימה חתומה בראשי התיבות – אחת מחתימותיו של דוד פרישמן, שהיה פיליטוניסט קבוע בעיתון זה, וכך מספר פרישמן:

אתמול העלו על בימת התיאטרון במגרש אזעקאי את המחזה "הסוחר מווענעדיג" (לויילאם שעקספיר), והאקטור המהולל איוואן קאזעלסקי... נראה בדמות היהודי שילאק. אלה אשר ראו את מפעלות המשחק הנאמן הזה... שמרו חסדם לו מאז ועד היום ויבואו לראותו גם הפעם, ויהי בית התיאטרון מלא בכל תאיו ולשכותיו והמושבות. אכן, מלאכה כבדה בחר לו המשחק בפעם הזאת, בלכתו לערוך דמות לשילאק. במלאכה הזאת נסו כחם האקטורים אשר היו בארץ ולא מצאו חזון. וגם רגלי קאזעלסקי התנגפו בכל המכשולים הרבים אשר התנגפו המה.

ופרישמן מסביר ברשימתו מהם, לדעתו, הקשיים שהעמיד המחזאי שייקספיר בפני השחקן המגלם את דמותו של שילוק:

בכל מחזות שעקספיר אין לנו מחזה אשר בו ההפכים רבים ועצומים מאד וקרובים איש אל אחיו ונפגשים יחד כבמחזה הזה... על כן לא ידעו מבארי שעקספיר עד היום הזה אם יחשבו את "הסוחר מווענעדיג" על חזיונות השעשועים או חזיונות הבלהות: רגע אחד שעשועים ורגע אחד בלהה... הגה שילאק עולה אלינו על הבמה: חציו אדם וחציו בריה משונה. חציו קדש קדשים וחציו עזאזל, חציו מוציא דמעה מעפעפינו ואנחה מלבנו הכואב וחציו משים עצמו ללעג ולקלס ומעורר אותנו לתת בשחוק קולנו... לו יכולנו לראות את הנפש הזאת לחצאין, כי אז באנו אל בית התיאטרון בערב האחד וראינו את שילאק הראשון ובכינו לענות ולשברו, ובערב השני יבוא כל איש האוהב בריות משונות וקאריקאטורין וראה את שילאק השני והתענג גם הוא על המפלצת העשויה לפי רוחו. בערב האחד נראה את האיש הצדיק בריבו. ואף נבכה לענות האמלל הזה... ובערב השני יבוא כל החפץ וראה את היהודי הנבזה ואת לבושו הארוך ואת אפו המעוקל ואת זקנו המגואל והייתה לו קאריקאטור לשחוק עליה.

המתחרים

מתחרי היום היו השבועונים שהפכו ליומונים בשנת 1886: המליץ בפטרבורג והצפירה בורשה.

במהלך הופעתו של היום ביסס המליץ את התחרות על שמירה על דגם של עיתון אידיאולוגי ובמידה רבה אליטיסטי, כשעורכו אר"ז העדיף להעניק במה לפרסום דברי מקורות "רשמיים": פקידים רוסיים בכירים והנהגת הקהילה, ואחר כך "חובבי ציון" ומוסדותיהם. גם העורך בפועל יל"ג תמך בעיתונות אליטיסטית וזלזל בערך החדשות (ובעיקר חדשות חוץ) כמרכיב מרכזי. ליאון רבינוביץ', שרכש את העיתון בשנת 1893 והפך לעורכו, אימץ גישה "אובייקטיבית" בניסיונו לאזן את הקו ה"לאומי" על ידי פתיחת הבמה לחוגים

כ"ספר עתי לתורה, למדע ולספרות", הופיע בארבע חוברות בין ינואר למאי אותה שנה. הודפסו בו בהמשכים, בין השאר, "דניאל דירונדה" של ג'ורג' אליוט בתרגומו של פרישמן ו"דברי ימי היהודים" של צבי גרץ, כמקובל במספור עמודים מיוחד, כדי שניתן יהיה להפכם אחר כך לספר בספרייתו של הקורא. אך, כאמור, התפרסמו ארבעה המשכים בלבד בטרם נסגר כתב העת.

הגיליון האחרון של היום הופיע בעשרים ותשעה בפברואר (השניים עשר במרץ) 1888. השנה השלישית ארכה אפוא חודשיים בלבד. ה"לאומיים" הריעו בשמחה גלויה. מ"ל לילינבלום כתב: "ת"ל באבוד רשעים רנה. והיום נפל למשואות, וחושך כיסהו ולא יוסיף לצאת עוד. כן יאבדו."²⁴

יהודה, שהצליח בהקמתה של עיתונות עממית בעברית בארץ ישראל, היה היחיד שקידם בברכה בעיתונו הטרי **הצבאי** את הקמתו של היום קצר הימים, "אשר כחידושו כן חשיבותו" (**הצבאי**, שנה שנייה, 1886, גיליון 20-23).

כישלונה זה של העיתונות העברית באירופה קשור בהופעת דגם העיתונות המפלגתית המודרנית עם הקמת התנועה הציונית. בניגוד לעיתונות האידיאולוגית והעיתונות העממית במאה התשע-עשרה, שבאו בעקבות העיתונות המסחרית החלוצית של "איש אחד", הפרידה העיתונות המפלגתית, בהתאם להתפתחות העיתונות העולמית, בין תפקידי המו"ל והעורך, כשתפקידו של המו"ל מתחזק. אך המו"ל לא היה עוד אותו חלוץ ולוחם בודד, עיתונאי או סופר, משכיל או אדוק, שהנהיג את עיתונו בדרכו. העיתון נהפך לביטאון. לשלב זה הגיעה העיתונות העברית במקום ניקוז הסופי והטבעי: ארץ-ישראל, המדינה שבדרך, מדינת ישראל.

הערות:

1. ראו דיון מפורט על כך בספרי **מערכים ומכתבי עתים, עיונים בתולדות העיתונות העברית**, תל-אביב, 1999 עמ' 39-68. ועל האובייקטיביות אצל: Michael Schudson, *Discovering the News*, New York, 1978, pp. 88-91.
2. נחום סוקולוב, **איש היום**, אישים, הספריה הציונית, ירושלים תשי"ח (להלן סוקולוב), עמ' 156.
3. "פתח השער", **האסיף**, 1884.
4. סוקולוב, עמ' 158, וראו על כך במאמרו של דוד טל בגיליון זה.
5. ראו, למשל, עדותה של בתו, מאריה גרצברג, "יל. קנטור – אדם שנשכח" **האומה**, גיליון מס' 104, שנה כ"ח, קיץ 1991, עמ' 400-407.
6. "מכתב אל העורך ברעדאקצ'יאן", **הכרמל**, 1879, חוברת ב, עמ' 65-72.
7. *The New York Times*, 19.8.1896.
8. **אגרת י"ל קנטור אל י"א טרייווש**, 23 בדצמבר 1886, אוסף אברהם שרון, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים.
9. סוקולוב, עמ' 187.
10. **דוד פרישמן, כל כתבי**, כרך שביעי, ורשה 1914, עמ' 82.
11. **אגרת י"ל קנטור אל י"א טרייווש**, שם.
12. סוקולוב, עמ' 174.
13. ש"ל ציטרון, "רשימות לתולדות העיתונות העברית, המליץ", **העולם**, גיליון ט"ו, עמ' 12. 13.
14. סוקולוב, עמ' 173-167.
15. ראו על כך במאמרי, "חדש מלא ישן", **קשר** 32, ע' 97-99.
16. סוקולוב, עמ' 179.
17. **אגרת י"ל קנטור אל י"א טרייווש**, שם.
18. **אגרת אל מבש"ן**, 22 בספטמבר 1887, אוסף אברהם שרון, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ירושלים.
19. דוד פרישמן, **אגרת לי"י ויסברג, אגרות**, ניו-יורק, תרפ"ז, עמ' 82.
20. **שם**, וראו גם להלן במאמרו של ד' טל.
21. בן-ציון כ"ץ, "70 שנה לצאת העיתון היומי העברי הראשון", **העבר**, חוברת ד' תשט"ז, עמ' 133-134, בן-ציון כ"ץ, **על עיתונים ואנשים**, תל-אביב, 1983, עמ' 29, וראו גם במאמרו של ד' טל.
22. סוקולוב, עמ' 185.
23. **שם**, עמ' 190.
24. מ"ל לילינבלום, "מוחלפת השיטה", **לוח אחיאסף** לשנת תרנ"ה, עמ' 197.

החרדיים. עם הקמת המוסדות הציוניים התחזק שוב הקו הלאומי, אך מכיוון שמרכזיות הבמה ניטלה על ידי ביטאונים רשמיים או חצי רשמיים כמו **הצפירה** ו**המגיד**, ובירת רוסיה לא התאימה לביטאון ציוני רשמי, נסגר העיתון בשנת 1904.

הצפירה היומית, שנערכה בפועל בידי נחום סוקולוב, עם חז"ס הישיש כמו"ל, שאיבד עם הזמן את השפעתו, ידעה לנצל את מיקומה והפכה לאוטוריטה מקומית בקרב יהדות פולין. **הצפירה** שמרה על אובייקטיביות ומתינות ביחס לוויכוחים בנושא הלאומי ובענייני הדת – גם מטעמי צנזורה – והרבתה לעסוק בנושאי חוץ, אך יצרה מדורים שימושיים ובנתה עיתונאים-כוכבים שהפכו לבעלי סמכות בענייני יום-יום בקרב הקוראים. עם זאת הופנה העיתון בעיקר אל המעמד הבינוני הנמוך של סוחרים, "בעלי בתים", ובעלי בתי מלאכה, אנשי התנועה החסידי ויוצאיה. הקונגרס הציוני הראשון בשנת 1897 שכנע את סוקולוב להצטרף לתנועה הציונית כמדינאי פעיל, והעיתון הפך לביטאונה החצי רשמי ואחר כך הרשמי. התגייסותו זו סייעה לו להחזיק מעמד בהפסקות, בתקופת העיתונות המפלגתית, תוך שמירה על מאפייניו ה"עממיים" האחרים, עד שנת 1931.

סיכום

היום, בעריכת י"ל קנטור, היומון העברי הראשון (1886-1888), סימן שלב חדש בניסיונות להצמחתה של "עיתונאות עממית" חדשה בעולם העיתונות העברית באירופה. הוא ראה ב"אובייקטיביות" עיתונאית אמצעי לפופולריזציה של העיתונות וניסה להגיע ל"אובייקטיביות" זו תוך עקיפת ויכוחים בנושאים מרכזיים שעל סדר היום של החברה היהודית, כלומר באמצעות ניטרליות או טיפול בנושאים רגישים בריחוק הז'אנרי של הפיליטון. העיתון פיתח שפה "רזה", מבוססת בעיקר על התנ"ך, שנועדה למשוך קוראים רבים ככל האפשר והיותה צעד קדימה ביצירת העברית המודרנית למרות הביקורת הקשה שספגה בתקופתה.

היום אימץ, בתחום החדשות בעיקר, את המודל ה"אינפורמטיבי" המתבסס על הבאת מידע רב ככל האפשר, בדרך כלל בלי נקיטת עמדה, כדי לעמוד בכללי ה"אובייקטיביות". הוא היה הראשון בפרסום מברקי סוכנות ידיעות כללית, במועדם, ובדרך כלל בלי "עיבוד". הוא הרחיב את תחומי העיסוק לנושאים "כלל אנשיים" או "אירופאיים" (כמו ביקורת תיאטרון – ראו להלן). השימוש בטכניקה "סיפורית" יחד לחדשות לא פוליטיות, וכן, כאמור, לפובליציסטיקה פוליטית באמצעות הפיליטון.

כישלונה של היום מבשר את כישלונה של העיתונות העברית באירופה. זו לא הצליחה לבצע את המעבר ל"עממיות", החיונית למודרניזציה שלה, והשאירה במאה העשרים תפקיד זה בעיקר לעיתונות היידיש. תפקידה האידיאולוגי של השפה העברית, שדבק בעיתונות, הפך את ארץ ישראל לשטח טבעי לצמיחתה ולהתפתחותה של עיתונות זו בכל דגמיה (המפלגתית, המסחרית וכו'). עד מהרה שימשה העברית כמעט באופן בלעדי את האידיאולוגיה הציונית תוך הקפדה על הקשר המשולש עם-ארץ-שפה. לא פלא שאליעזר בן-